

ihtiyaç duyulan bir zamanda da aynı şekilde arkadaşının işi için çaba harcadığı olurdu. Bunun yanında ibdân akrabalar arasında rastlanan bir akid olduğuna da işaret edilmelidir. Benzer bir akdin Ortaçağ Batı ticaretinde de uygulandığı ileri sürülmesine rağmen ibdân İslâm hukukuna ait bir akid hüviyeti taşıdığı söylenebilir.

Mecelle'de tarifi verilen, şirket ve müdârebe akidleri içinde muhtelif hükümlerine temas edilen ibdân Osmanlı uygulaması hakkındaki bilgiler sınırlıdır. *Mecelle* şârihlerinden Hacı Reşid Paşa, Osmanlılar'ca erdemli ve olgun kimselere "bidâalı zattır" denildiğini, fakat şirketlerin sermayesine "bidâa" denilmesinin pek nâdir ve "sermaye" tâbirinin örf-i âmm olduğunu söyler (*Rûhu'l-Mecelle*, VI, 9).

Galata Şer'iyye Sicilleri'nde nâdiren rastlanan bidâa kelimesiyle ibdâ' akdi değil ticarî sermaye kastedilir. Osmanlı devri fetva mecmualarında da çok sayıda olmamakla birlikte ibdâa ilişkin fetvalara tesadüf edilir. Ali Haydar Efendi kâr paylaşımında üç ayrı usulün muhtemel olduğunu, bunların da kârın belli bir oran dahilinde taraflar arasında paylaşımını içeren mudârebe ile kârın işletene ait olduğu karz ve kârın sermaye sahibine bırakıldığı bidâa (ibdâ') şekilleri olduğunu ifade eder (*Dürrü'l-hükkâm*, III, 227). Öte yandan literatürde para vakıflarıyla ilgili teorik tartışmalarda nuküd-i mevküfenin işletilme şekilleri olarak mudârebe ve bidâa usullerine sık sık atıf yapılmakta. konuyla ilgili olarak da Züfer b. Hüzeyl'in görüşü zikredilirken vakfedilen paranın nasıl işletileceği sorusuna verdiği cevapta mudârebe ve bidâa usulleriyle işletilip elde edilen kârın şart edildiği ve sarfedileceğini söylediği kaydedilmektedir (Kâdîhan, III, 311-312). Ancak uygulamada yüksek risk taşıyan bu gibi işlemlerin Osmanlı toplumunda pek yaygınlık kazanmadığı, para vakıflarının işletilmesinde daha çok sabit bir gelir temin eden muâmele-i şer'iyye uygulamasının ağırlık kazandığı, aynı durumun yetim mallarının işletilmesinde de söz konusu olduğu söylenebilir (Özcan, s. 74-75, 86-87). Buna istisna teşkil edebilecek bir uygulama olarak bazı vakfiyelerde, vakfedilen paranın yönetim ve işletilmesinin (tevlîyet) "hasbî" olarak ya da "meccanen" bir şahıs ya da topluluk tarafından üstlenilmesinin

şart koşulduğu ve dolaylı biçimde ibdâ' (bidâa) usulüne atıfta bulunulduğu görülmür.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvatta', "Zekât", 12, "Kırâz", 12; Sah-nûn. *el-Müdevvene*, V, 72-73, 75-77, 89, 103-104; Mâverdi, *el-Mudârebe* (nşr. Abdülvehhâb Havvâs), Kahire 1409/1989, s. 178-180; Bâcî, *el-Müntekâ*, Kahire 1332/1913, V, 176; Serah-sî, *el-Mebûs*, XXII, 19-20, 24-25, 32, 132; Kâ-sânî, *Bedâi'*, VI, 68, 71, 83-84, 87; Kâdîhan, *el-Fetâvâ*, III, 162-166, 311-312; Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, III, 202, 204, 212; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1992, VII, 130, 136, 140, 142-143, 161, 187-188; Bâbertî, *el-İnâye* (İbnü'l-Hümâm, *Fet-hu'l-kadir* içinde), Bulak 1318, VII, 58, 64, 81; Bezzâzî, *el-Fetâvâ*, II, 480-481; III, 75-76, 79, 201-202; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, II, 312; Şirbinî, *Muğnî'l-muhtâc*, II, 215, 312-313; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, V, 226; *el-Fetâvâ'l-Hindiyeye*, IV, 285; Yenişehirli Abdullâh Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, İstanbul 1266, s. 489, 490-491; Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l-fetâvâ*, İstanbul 1265, s. 436; İbn Âbidinzâde, *Qurretü'l-uyûni'l-aşyâr*, Kahire 1404/1984, VII, 294, 297, 307; *Mecelle*, md. 1059, 1351, 1379, 1414; Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, İstanbul 1328, VI, 9-10; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, III, 227, 647, 715, 721, 724, 728, 734; Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara 1958, s. 180; S. D. Goitein, *A Mediterranean Society, The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Berkeley-Los Angeles 1967, I, 164-169; Abraham L. Udovitch, *Partnership and Profit in Medieval Islam*, Princeton 1970, s. 101-104, ayrıca bk. İndeks; Zekeriyâ Muhammed el-Fâsîh el-Kudât, *es-Selem ve'l-mudârebe min 'avâmil-i't-teysîr fi ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Amman 1984, s. 318-319; Bilmen, *Kamus*², VII, 57, 86, 101, 105; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 837, 849-850, 855; Murad Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993, s. 70-71; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 224; İsmail Kurt, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul 1996, s. 170; Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi (m. 1520-1566/h. 926-974) Üsküdar Para Vakıfları* (doktora tezi, 1997), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 74-75, 86-87; Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, İstanbul 1998, s. 83-84, 189-192, 218; Hamdi Döndüren, "İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi", *İslâmî Araştırmalar*, VI/1, Ankara 1992, s. 17-31; *Mv.F.* "İbdâ'", I, 172-178.

 FETHİ GEDİKLİ

İBDÂL

(bk. BEDEL).

İBDÂL (الإبدال)

Arap dilinde ve kıraatlerde bazı kelimelerdeki harf değişimlerini belirten terim.

Sözlükte "karşılık" anlamındaki *bedel* (*bidl*) kökünden türeyen *ibdâl* "dönüştürmek, bir şeyin yerine başkasını getirmek, özüne dokunmaksızın bir şeyi diğer bir şeye çevirmek" demektir (*Lisânü'l-Arab*, "bdl" md.). Terim olarak ise kelimeye telaffuz kolaylığı ve akıcılık sağlamak amacıyla bir harfin yerine mahreç veya sıfatça ona yakın başka bir harfi getirmeyi ifade eder. Atılan harfe *mübdel minh*, onun yerine getirilene de *mübdel* veya *bedel* adı verilir: *اصطنع ← اصطنع ، مدح ← مدح* gibi. Dilde yapı ve anlam bakımından birbirine yakın ve eşdeğer olan birçok kelimenin ortaya çıkmasına yol açan bu tür dönüşümler için "bedel-mebdül, kalb-maklûb, muhavvel, müdâraa, teakub-muâkabe-i'tikâb, nezâir" gibi kelimeler de kullanılmış, ancak "iştikâk, iştikâk-ı kebir" tabirleri yerinde bulunmuştur (*Kitâbü'l-İbdâl*, neşredenin girişi, I, 7). Değişen harflerden biri veya her ikisi illet harfi ya da hemze olan *ibdâl* çeşidine "i'lâl" denildiği gibi bazı dil âlimleri idgamı ve fiil çekimlerindeki değişimleri de bir tür *ibdâl* saymışlardır. Dilciler ve kıraat âlimlerinin bir kısmı, bâ harfinden önce gelen sâkin "nûn"un (veya tenvin) "mîm"e dönüştürülmesine de genel bir adlandırmayla *ibdâl* derken kıraat ve tecvid âlimlerinin çoğu bunun için "iklâb" terimini tercih etmiştir: *أُنْبِهُم ← أُنْبِهُم ، صَم بَكْم ← صَم بَكْم* gibi. Dili bağımlılıktan kurtaran, ona serbestlik ve akıcılık kazandıran, mâna ve şekil yönünden güzelleştirip zenginleştiren morfolojik ve fonetik bir olgu olan *ibdâl*, kıyasî değil semâî olmakla birlikte ona götüren sebebin ya zaruret veya söyleyiş kolaylığı sağlamak ya da sanat gereği olduğu belirtilir (İbn Cinnî, *Sırru şınâ'ati'l-i'râb*, I, 78).

Harflerin dönüşümü için *ibdâl* terimini ilk defa Asma'nin (ö. 216/831) kullandığı kabul edilir. Daha sonra lügavî *ibdâl* ile ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. İbnü's-Sikkî't'in *el-Ķalb ve'l-ibdâl*, Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin *el-İbdâl ve'l-mu'âkabe ve'n-nezâ'ir*, Ebü't-Tayyib el-Lugavî'nin *Kitâbü'l-İbdâl (Kitâbü'l-Hurûfi'l-müte'âkıbe)* adlı eserleri bunlardan bazılarıdır. *İbdâl*in her harfle yapılabildiği görüşü az

da olsa taraftar bulmakla beraber genel kabul bunun belli harflere münhasır olduğu şeklindedir. Bu harflerin sayısı İbn Cinnî'ye göre on bir olup Mekki b. Ebû Tâlib ve onun görüşüne katılanlar bunlara lâm harfini de ekleyerek sayıyı on ikiye çıkarırlar ki bu harfler “طال يوم انجدهته” cümlesinde bir araya getirilmiştir. İbn Mâlik et-Tâî Elfiyye'sinde bu harfleri dokuz olarak tesbit etmiş ve “هدأت موطيا” cümlesinde toplamıştır. Ona göre bunların dışındaki harflerle yapılmış olan ibdâl şâzdir (İbn Akil, II, 508).

İbdâl luvavî ve sarfî olmak üzere ikiye ayrılır. Luvavî ibdâl, yapı ve anlam bakımından birbirine yakın ve eşdeğer olan, sadece mahreç veya sıfat yakınlığı sebebiyle birbirine dönüşebilen ve birer harfi farklı olan kelimelerden meydana gelmekte olup bunlar genellikle luvavî râvilelerinin dilleri bozulmamış bedevîlerin ağızlarından topladıkları nâdir kelimelerdir: نطق ← نهق، طن ← دن، قضب ← قضم gibi. Bu örneklerde değişen harflerden ayın ve hâ boğaz, tâ ve dâl diş ve damak, bâ ve mîm dudak harfleri olarak aynı ya da yakın mahreçlidir. Bu tür kelimelerde dönüşen harfler arasında mahreç veya sıfat yakınlığının bulunması şartına İbnü's-Sikkît, Ebû't-Tayyib el-Lugavî ve Zeccâcî katılmamıştır. Onlara göre iki kelime arasında lafız, mâna ve yazılış bakımından yakınlık varsa ibdâl yapılabilir. “قطع ← قطع” örneğinde değişen harflerden ayın boğaz, mîm ise dudak harfi olmakla birlikte iki kelime arasında lafız, mâna ve yazılış yakınlığı vardır. İbdâlde dönüşen harfler kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunabilir: غين ← خين، رسم ← رشيم، قضب ← قضم تولج gibi. Ayrıca dörtlü, beşli ve altılı kelimelerde de ibdâl olabilir: تولج ← تولج، جلسام ← جراسام، اعلكس ← اعركس gibi. Sarfî ibdâlden daha kapsamlı ve yaygın olan luvavî ibdâlde, aralarında harf değişimi olan eşdeğer kelimelerden hangisinin asıl, hangisinin harf dönüşümü sonucu meydana gelmiş ferî bir şekil olduğunu belirleyen kesin ve genel kurallar olmadığı gibi Ebû't-Tayyib el-Lugavî, bu tür harf ve ses değişikliklerini farklı lehçelere göre oluşmuş bir keyfiyet olarak görmektedir. Bu tür ses dönüşümlerinin bir kısmını tashîfe (harf, nokta ve hareke hatası) hamledenler de vardır.

Sarfî ibdâl, genellikle telaffuzda kolaylık ve akıcılık gözetilerek veya kullanım yaygınlığına uyularak yapılan dönüşüm

olup daha çok “iftiâl” kalıbındaki harf dönüşümlerini kapsar ve üç grupta toplanır: 1. İlk harfi “ص، ض، ط، ظ” harflerinden olan bir fiil iftiâl kalıbına sokulduğunda kalıbın “ت” harfi “ط”ya dönüşür: صبر ← اصبر ← اصطر ← ضرب ← اضرب ← اضطرب gibi. 2. İlk harfi “د، ذ، ز” harflerinden olan bir fiil iftiâl kalıbına döküldüğünde kalıbın “ت” harfi “د” olur: ازلف ← ازلف ← اذلف، اذذكر ← اذذكر (وادكر) gibi. 3. İlk harfi “ا، و، ي” harflerinden olan bir fiil iftiâl kalıbına sokulduğunda bu harfler “ت”-ye dönüşür: وصل ← اوصل ← اتصل، اخذ ← اتخذ ← اتخذ gibi.

Sarfî ibdâlde de dönüşen harfler arasında mahreç ve sıfat ayrınlığının ya da yakınlığının bulunması esastır. Nitekim sîn ile başlayan bir kelime boğaz harfleri ve kalın harfler olan “ح، خ، ط، ع، ق”dan biri bulunursa ses uyumuna uygun olarak sîn “sâd”a dönüşür. Bu iki harf safir (ıslık sesi) sıfatında birleştiği gibi mahreçleri arasında da yakınlık vardır. Aynı şekilde “صراط” kelimesinin lehçelere göre “صراط، سراط، زراط” şeklinde üç farklı telaffuzunda da dönüşüme uğrayan “س، ز، ص” harfleri arasında mahreç ve sıfat ilgisi görülür. Bu farklı telaffuzların sebebi, mahreçleri aynı veya birbirine yakın olan sesler arasında zamanla ve dilin tabiatı gereği sıfat değişme ve kaymaların meydana gelmesidir. Bu değişim ve dönüşümler kıraatlara da yansımıştır. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’in nâzil olduğu Kureys lehçesinde kelime “صراط” iken İbn Kesir’in Kunbül rivayetiyle Ya’küb el-Hadramî'nin Rûveys rivayetinde “سراط” şeklinde, Hamza'nın Halef b. Hişâm rivayetinde ise “ze”yi andıran bir sesle “زراط” tarzında okunmuştur. Aynı şekilde Hamza b. Habîb, Ali b. Hamza el-Kisâî ve Halef b. Hişâm Kur'an'da on iki yerde geçen, “dâl”den önce sâkin “sâd”ın bulunduğu “تصدية، يصدفون، اصدق” kelimelerindeki “sâd”ı “ze”yi andıran bir sesle (işmâm) okumuşlardır (Ben-nâ, s. 228).

Arap dilinde uygulama alanı oldukça geniş olan ibdâl için zorunlu olmayan bazı kurallar belirlenmiştir. 1. “Dâl”den önce sâkin şîn “zây”e dönüşebilir: اشدق ← اشدق gibi. 2. “Tâ”dan önce gelen sâkin cîm “dâl”e dönüşebilir: اجتمعوا ← اجدمعوا gibi. 3. Muzaaf fiillerin tefîl ve tefe’ul kalıplarında aynı harfin tekrarından doğan söyleyiş ağırlığını gidermek için son harf “yâ”ya dönüşebilir: تصد ← ظننت، تصد ← ظننت gibi. 4. “ح، خ، ط، ع، غ، ق” harflerinden

önce gelen “sîn”in “sâd”a dönüşmesinde görüldüğü üzere sıfatça zayıf harfler kuvvetliye dönüşür: سقر ← صقر، يساقون ← سقر، صخر ← صخر gibi. 5. Bazan her ikisi de eşit şekilde kullanılmakla birlikte aralarında ses dönüşümü bulunan eşdeğer kelimelerden kullanımı yaygın olan tercih edilir: هتل ← هتن، طبرزن ← طبرزل (İbn Cinnî, el-Haşâ’îs, II, 82).

Mahreç ve sıfat yakınlığı bulunmayan harfler arasındaki dönüşümü ibdâl olarak kabul etmeyen İbn Sîde makbul ibdâli “م ج ب” ve “أ ج ع، ث ج ف، ك ج ق” harfleri arasındaki dönüşümlere hasreder (el-Muḥaşşaş, XIII, 274).

İbdâl harflerinden dönüşüme en çok uğrayanlar başta hemze olmak üzere vâv ile “yâ”dır. Bunlarda görülen temel dönüşümler şöylece özetlenebilir: Hemze, mahrecinin ağıza uzaklığı ve sahip olduğu cehir ve şiddet sıfatları sebebiyle telaffuzu zor bir harftir. Bundan dolayı gerek sâkin olduğunda gerekse iki hemze yan yana geldiğinde ve diğer bazı durumlarda ibdâl, nakil, teshîl ve hafiz uygulamasına gidilir (Süyûtî, I, 98). 1. Sâkin hemze, önündeki hareke cinsinden illet harfine dönüştürülebilir: يؤمن ← يؤمن، جئت ← جئت، وأمر ← وأمر gibi. Ebû Ca’fer el-Kârî, Hamza b. Habîb, Sûsî'nin rivayetinde Ebû Amr b. Alâ ve Verş’in rivayetinde Nâfi’ bu tür örnekleri ibdâl ile okumuştur. 2. Hemze, hafifçe önündeki hareke cinsinden illet harfine dönüştürülerek (hemze ile bu illet harfi arasında) telaffuz edilebilir. Buna “teshîl, telyîn” ve “beyne beyne” adı verilir: سأل ← ذيب، ذيب ← ذيب، بوس ← بوس gibi. 3. Kelimenin ortasında ve sonunda elifin ardından gelen illet harflerinin hemzeye dönüştürülmesi zorunludur: قائل ← عجوز ← عجوز ← عجواز ← عجواز، صحايف ← صحائف، رسائل ← رسائل، دعا ← دعا، بناء ← بناء gibi. 4. Bir araya gelen iki hemze, gerçek ses değeriyle (tahkik) telaffuz edilebileceği gibi telaffuzundaki güçlüğü gidermek üzere ikincisi ibdâl edilerek, birincisi veya ikincisi uzatılarak ya da teshîl ile okunabilir: أعجمي ← أعجمي، أعجمي، أعجمي gibi.

Bunlardan başka eskiden Temîm başta olmak üzere Kays, Esed ve bunlara komşu kabilelerde yaygınlığı sebebiyle “Temîm’in an’anesi” adı verilen hemzenin ayına dönüşmesi bugün de Mısır’ın Saïd bölgesinde görülür: عن ← أذن، عن ← أذن، ح ← ج، ع ← غ، ه ← ه gibi. Hemze Zemahşerî’ye göre beş (ح، ع، غ، ه) Ebû't-Tayyib el-Lugavî’ye

göre on iki, ج, ح, خ, ع, غ, ف, ق, ك, ل, ن, ه) (ج, ح, خ, ع, غ, ف, ق, ك, ل, ن, ه) harfin yerine zarureten veya daha kolay telaffuz edildiği için ya da sanat gereği olarak kullanılmıştır (hemzenin ibdâliyle ilgili geniş bilgi için bk. Ebü't-Tayyib el-Lugavî, II, 453; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, III, 149; İbn Sîde, XIV, 2-12; Zemahşerî, s. 428-430; İbn Usfûr, I, 320-352).

İllet ve lîn harflerinden olduğu için dönüşüm alanı geniş olan **yâ**, ث, ت, ب, أ, ه harflerinden her birinin yerine geçebilir. Söz gelimi önü kesreli sâkin hemze "yâ"ya dönüşebilir: **بئر** ← **شيت** ← **شيت** gibi. Aynı şekilde önü kesreli meftuh hemzenin de "yâ"ya dönüşmesi mümkündür: **قري** ← **قري** gibi. Nitekim Ebû Ca'fer bunun gibi kelimeleri "yâ"ya ibdâl ederek okumuştur. Yine bazı idgamlı kelimelerde idgamın meydana getirdiği telaffuz ağırlığını gidermek için idgam harflerinden ilki çoğunlukla "yâ"ya dönüştürülmüştür: **دياج** ← **دياج**, **قراط** ← **قيراط**, **شراز** ← **شيراز**, **تسرت** ← **تسريت**, **فلا وربك** ← **فلا وربك** (Ebü't-Tayyib el-Lugavî, I, 89, 152; II, 103, 215 ve tür.yer.; Zemahşerî, s. 432; Emîl Bedî' Ya'kûb, s. 532-538).

İllet ve lîn harfi olarak vâv da çoğunlukla illet harfleri (vâv, yâ, elif) ve hemze ile dönüşüme uğrar. Yanyana gelen iki hemzeden ikincisinin harekesi ötreysa "vâv" a dönüştürülerek telaffuz edilebilir: **أكرم** ← **أكرم** gibi. Kıraat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Ca'fer el-Kârî ve Rûveys'in rivayetinde Ya'kûb el-Hadramî, Kur'an'da geçen bu tür örnekleri "vâv" a yakın bir sesle (teshîl, beyne beyne) okumuşlardır: **أؤنبتكم** ← **أؤنبتكم** (Âl-i İmrân 3/15), **أنزل عليه الذكر** ← **أنزل عليه الذكر** (Sâd 38/8), **ألقى الذكر** ← **ألقى الذكر** (el-Kamer 54/25) gibi (İbnü'l-Cezerî, II, 374; Bennâ, s. 61-62).

İsim ve sıfatların sonunda zâit olarak bulunan ya da vâv ve "yâ"dan dönüşme hemzelerin tesniye, cemî ve nisbetlerde "vâv" a dönüşmesi câizdir: **سماوا** ← **سماوا** (vâv'dan dönme hemze); **صحراء** ← **صحراوا**, **صحراوا**, **صحراوي** (zâit hemze); **حمراء** ← **حمراوا**, **حمراوا**, **حمراوي** (zâit hemze) gibi. Aynı şekilde ikinci harfi elif olan isim ve sıfatların ism-i tasgîrleriyle **فواعل** kalıbındaki mükesser cemilerinde elif "vâv" a dönüşür: **ضارب** ← **ضويرب**, **عوامل** ← **عوامل** gibi. Önü ötreli olan sâkin yâ da "vâv" a dönüşür: **يوقظ** ← **يوقظ** (Ebü't-Tayyib el-Lugavî, II, 494 vd.; Zemahşerî, s. 434; İbn Usfûr, I, 362).

BİBLİYOGRAFYA :

- Lisânü'l-'Arab*, "bdl" md.; Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüselâm M. Hârûn), Kahire 1973, III, 462; Müzenî, *el-Hurûf* (nşr. Mahmûd Hasenî Mahmûd – M. Hasan Avvâd), Amman 1403/1983, s. 84, 116, 128, 132; Zeccâcî, *el-İbdâl ve'l-mu'âkabe ve'n-nezâ'ir* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dimaşk 1381/1962, s. 60, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 3-14; Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbü'l-'İbdâl* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dimaşk 1379/1960, I-II, tür.yer.; İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-'irâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1374/1954, I, 72, 78; a.m.lf., *el-Haşâ'îş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî), II, 82, 133-134; III, 149 vd.; Mekki b. Ebû Tâlib, *er-Ri'âye* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât), Amman 1404/1984, s. 122; Dâni, *el-Muḫni'* (nşr. M. Ahmed Dehmân), Dimaşk 1359/1940, s. 59, 62-63; İbn Sîde, *el-Muḫşşas*, Beyrut 1398/1978, XIII, 274; XIV, 2-12; Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi 'ilmi'l-luğa* (nşr. M. İzzeddin es-Safîdî), Beyrut 1410/1990, s. 340, 428-432, 434, 435, 436, 438; İbnü'l-Bâziş, *el-İḫnâ*, I, 257; İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Mümti' fi'l-taḫrîf* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1407/1987, I, 319-415; İbn Akîl, *Şerḫu İbn 'Aḫîl* (nşr. Hannâ el-Fâhûrî), Beyrut, ts. (Dârü'l-Cil), II, 508-530; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 26, 374; Süyûtî, *el-İḫkân*, I, 96, 98; Bennâ, *İthâf ul-żalâ' il-beşer*, İstanbul 1285, s. 61-62, 228; Cebûr Abdünnûr, *el-Mu'cemü'l-'edebe*, Beyrut 1984, s. 2-3; Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atü'l-ḫurûf*, Beyrut 1408/1988, s. 69, 532-538; Ahmed M. el-Harrât, *Mu'cemü'l-'ibidâl ve'l-'ilel fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dimaşk 1409/1989; Muhammed Altûncî, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luğa*, Beyrut 1414/1993, I, 12-13; İsmail Durmuş, "Hemze", *DİA*, XVII, 190-193.

MEHMET ALİ SARI

el-İBER

(العبر)

İbn Haldûn'un
(ö. 808/1406)

yaratılıştan kendi zamanına kadar
geçen olayları ihtiva eden
umumi tarihi
(bk. İBN HALDÛN).

İBLİS

(bk. ŞEYTAN).

İBN ABBÂD, Ebü'l-Kâsım

(أبو القاسم ابن عباد)

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. İsmâil
b. Muhammed el-Abbâdî el-Lahmî
(ö. 433/1042)

Abbâdî hânedanının kurucusu.

Aslen Hîre Kralı Nu'mân b. Münzir el-Lahmî'nin soyundan gelen ataları, Endülüs'ün fethinden hemen sonra Humus'tan İşbîliye'ye (Sevilla) göç ederek orada

yerleşmişlerdi. Ebü'l-Kâsım, İşbîliye'nin zengin ve nüfuzlu simalarından biri olan ve uzun yıllar bu şehrin kadılığını yapan Ebü'l-Velîd İbn Abbâd'ın oğludur. 1016 yılında Endülüs'ün idaresini ele geçiren Şii Hammûdîler'in İşbîliye valisi olan Kâsım b. Hammûd'un ricası üzerine babasından sonra kadılık görevini üstlendi. Bu göreve gelişinde hem Kâsım b. Hammûd ile arasındaki dostane ilişkiler, hem de Abbâdî ailesinin şehirde sahip olduğu nüfuz önemli bir rol oynamıştır.

Kâsım b. Hammûd, öldürülen kardeşi Ali b. Hammûd'un yerine hilâfet makamına geçmek için Kurtuba'ya (Cordoba) doğru yola çıkarken kadılığa ek olarak İşbîliye'nin idarî işlerini de İbn Abbâd'a bıraktı (409/1018); İbn Abbâd böylece şehrin yegâne yetkilisi ve sorumlusu haline geldi. Onun bu durumu, Kâsım b. Hammûd'un, hilâfetin kendi hakkı olduğunu ileri süren yeğeni Yahyâ b. Ali b. Hammûd'un Kurtuba'yı istilâ etmesi üzerine İşbîliye'ye sığınmasına kadar sürdü (412/1021). Ancak Yahyâ'nın bir buçuk yıl sonra hilâfeti bırakmak zorunda kalması ve Kâsım b. Hammûd'un bu gelişme üzerine Kurtuba'ya dönmelerinin ardından İbn Abbâd halk tarafından, fakih Ebû Abdullah ez-Zübeydî ve vezir Ebû Muhammed Abdullah İbn Meryem ile beraber tekrar şehrin yönetimine getirildi (414/1023). Bu grubun lideri ve bölge arazisinin üçte birinin sahibi olan İbn Abbâd zaman içerisinde diğer iki şahsı etkisiz bırakarak şehrin hâkimiyetini tek başına ele geçirdi (Wasserstein, s. 137) ve İşbîliye'ye bağımsızlık kazandıracak adımlar atmaya başladı. Bu arada şeklen Hammûdîler'e bağlı kalmak ve adlarını hutbede zikretmekle beraber Hammûdîler'le onlara bağlı askerî güçlerin bir daha şehre girmesine izin vermedi. İbn Abbâd taraftan Hammûdîler'e karşı mukavemet ederken diğer taraftan Araplar, Berberiler ve hıristiyan esirlerden (abîd) oluşan bir ordu kurarak komşusu Eftasiler aleyhine genişleme teşebbüsünde bulundu ve nihayet 421 (1030) yılında Bâce'yi (Beja) ele geçirdi. 425'te (1034) Eftasiler hıristiyanların desteğini alarak İşbîliye ordusunu bozguna uğrattırlarsa da şehri geri almadılar.

Bâce'nin zaptından sonra İbn Abbâd'ı uğraştıran en önemli mesele, Karmûne'ye (Carmona) girmek suretiyle İşbîliye'yi doğrudan tehdit etmeye başlayan Yahyâ b. Ali b. Hammûd'un baskılarından kurtulmaktı. Bunun için büyük fitne döneminde kaybolan ve âkıbeti hakkında çe-